

Таким чином, семантичний аналіз прізвищевих основ, які відображають життя німецького суспільства XII - XVI ст у всіх його проявах, та структурно-словотвірний аналіз самих прізвищ свідчать, що німецькі прізвища Закарпаття є органічною складовою німецької антропонімійної системи

Література

- 1 Чучка П. П. Антропонимія Закарпаття: Автореф. дис...докт филол. наук. — К., 1970 — 45 с.
- 2 Чучка П., Меліка Г. І. Прізвища німецькомовного населення Закарпаття // Іноземна філологія — Львів, 1978-1979 — Вип. 50-53
- 3 Чучка П., Меліка Г. І. Віданелютинні прізвища німецькомовного населення Закарпаття // Іноземна філологія — Львів, 1978-1979. — Вип. 50-53.
- 4 Müller A. Karpaten-Ruthenien Rückschau, Geschichte und Geschichten aus 200 Jahren (Maschinenschrift). — Ludwigsburg, 1954. — 244 S.
- 5 Pfrenzinger A. Mainfränkische Auswanderung nach Ungarn und den Österreichischen Erbländern im 18. Jahrhundert // Schriftenreihe der deutschen Forschungen in Ungarn. — Wien, 1941
- 6 Sas A. Ein Latifundium fränkischer Kirchenfürsten in den Nordostkarpaten (1728-1746) // Vierteljahresschriften — 1932 — Bd. 24.

Ірина Єфименко (Київ)

УКРАЇНСЬКІ АНТРОПОНІМНІ КОМПОЗИТИ XVII ст. (НА МАТЕРІАЛІ «ПЕРЕПИСНИХ КНИГ 1666 року»)

In this paper the etymological analysis of the Ukrainian family names with compositive structure is proposed. These ones were functioned in XVII century and the most of them are formed by means of the stems compounding and which has the Old-Slavonic language appellative or personal names sources.

У досліджуваних пам'ятках простежується досить помітна кількість антропонімів композитної структури, що вживаються у функції прізвищевих назв. За походженням їх можна поділити на дві групи. До першої належать прізвищеві назви, в основі яких лежать давні слов'янські особові імена-композити, до другої — прізвищеві назви, в основі яких лежать віданелютинні прізвиська. Серед аналізованих антропонімів трапляються окремі прізвищеві назви, виникнення яких можна пояснювати двома способами: як від особового імені-композита, так і від прізвиська композитної структури. Більшість розглянутих антропонімів належить до праслов'янської лексичної спадщини.

Білогубенко (Логвин *Білогубенко*, міщанин, м. Ніжин Чернігівської губ. [11: 256]). Антропонім утворився додаванням патронімічного суф. *-енко* до прізвиська *Білогуб*. Буквально означає 'син Білогуба'. У свою чергу, прізвисько *Білогуб* сягає нсл. **bēlogōbъ* < **bēl(o)-* [20: 2, 79] і **gōbъ* [20: 7, 78]. Значення антропооснови допомагає відновити укр. *білогібий* '1) з білими губами; 2) молодий (у якого молоко на губах)' [5: 1, 77]. Щодо семантичної та структурної аналогії на антропонімному та апеліативному рівнях пор., напр., рос. *Белобок* [4: 35] < *bēlovokъ*, [2(т): 2, 68]; *Белобород* [4: 35] < **bēlobordъ* [20: 2, 68], *Белоголов* [4: 35] < **bēlogolovъ* [20: 2, 69], укр. *Білозір* [12: 76] < **bēlozorъ* [20: 2, 76] та рос. **Черногуб* [4: 352].

Богомаз (Івашко *Богомаз*, бурлака, м. Сосниця Чернігівської губ. [11: 413]). Виникнення антропоніма можна пояснювати двома способами. По-перше, як семантичне утворення від особового імені-композита *Богомаз* < нсл. **bogomazъ*. **bog(o)-* [20: 2, 161-163] і **mazъ* [20:

18, 33]. Пор. аналогічні за структурою композитні імена з препозиційною частиною *Бог(о)-* рос. *Боголюб, Богомол*, XVII ст. [4: 42-43], пол. *Bogodar, Bogofal*, XIII ст. [26: I, 190], чес. *Bohomil*, XIV ст. [21: 77], болг. *Богомір, Богослав, Боготвор*, XVII ст. [8: 25], серб *Bogobor* [23: 35]. Очевидно, наведені імена-композити пов'язані з релігійним культом і відбивають різні вияви ставлення людини до бога. По-друге, антропонім *Богомаз* може бути семантичним утворенням від однойменного прізвища. Щодо мотивації антропонімії пор. укр. *богомáз* '1) іконописець; 2) поганий живописець, маляр' [5: I, 94], рос. діал. *богомáз* 'торговець іконами та картинами', 'іконописець і продавець ікон', 'нещира людина, що прикривається личиною доброзвичайності' [15: 3, 50], які сягають псл. **bogomázь* (див. вище).

Волкогон (Петрунка *Волкогонь*, селянин, с. Загорівка Борзенського пов. Чернігівської губ. [11: 303]). У сучасному українському антропонімії продовжує функціонувати як прізвище, пор. *Вовкогón* і *Вовкогин* [12: 86]. Антропонім прізвищого походження. У свою чергу, прізвисько *Волкогон* слід пов'язувати з відповідним апелятивом (пор. рос. *волкогон* 'гонча собака, яка жене вовка' [6: I, 233]), який зводиться до псл. **vǫlkogonь* < **vǫlk(o)* [7: I, 411] і **gonь* (< **gьnati*) [20: 7, 26]. Прізвисько *Волкогин* могло відбивати назву людини, що займалася мисливством, зокрема, полювала на вовка. У східнослов'янському антропонімії спостерігається досить помітна кількість антропонімних композитів з препозиційною частиною *Вolk(o)-*, рос. **Волкомор, Волковыя* [4: 70], **Волковыя* [1: I, 413], укр. *Волкодав, Вовкодуга* [12: 86], *Волкотруб, Волковый* [14: 129, 131].

Житомир (Мартиньо Максимов сині *Житомиръ* міщанин, м. Сосняці Чернігівської губ. [11: 409]). В основі антропоніма лежить особове ім'я-композит *Житомир* (пор. чеськ. *Žitavir* [25: 313], болг. *Житомир* [8: 106], хорв. *Житовит* [22: 766]), яке сягає псл. **žitomirь* < **žit(o)-* [7: I, 200] і **mirь* [20: 19-56]. Очевидно, *Житомир* належало до імен-композитів з доповняльним мотивом номінації.

Карноузенко (Василь *Карноузенко*, селянин, с. Цепівка Конотопського пов. Чернігівської губ. [11: 135]; Грицько *Карноузенко*, селянин, с. Борзичів Ізяславського пов. Чернігівської губ. [1: I, 276]; Даврушка *Карноузенко* міщанин, м. Заворичі Київської губ. [11: 351]). Антропонім утворився шляхом додавання патронімічного суф. *-енко* до прізвища *Карноук*, поширеного в східнослов'янському антропонімії (пор. укр. *Карноух/Карнух*, *Сидрушка Карнаух*; Максимко *Карнаух*, с. Понирівка Мінського пов. Чернігівської губ. [11: 428-429], рос. *Карноук*, XVI ст., Казань [4: 156]; блр. *Карноу/Карчау*, XIV-XVI ст. [3: 186]). Буквально означає 'син Карноуха'. У своїй чергу, прізвисько *Карноух* сягає псл. **kǫrnoixь* [9: 338]. Щодо мотивації антропонімії пор. укр. *карнаухий* 'з малеп'явими вулями' [5: I, 222], рос. *карноух* з короткими вулями' [15: 14, 343], блр. *карчау* 'т.с.' [2: 186].

Островец (Петрунка *Островец*, міщанин, м. Березна Чернігівської губ. [11: 290]). Щодо походження цього антропоніма ймовірно дві версії. По-перше, його можна пояснювати як семантичне утворення від особового імені-композита *Островец*, що сягає псл. **ostrovědь* (< **ostr(o)-* [7: I, 576] і **vědь* (< **věděti* 'звати') [7: I, 391]). Пор. аналогічні за структурою композитні імена з препозиційною частиною *Остр(o)-*, д.-р. *Остромиръ, Остропогъ* [17: 349], пол. *Ostrogniew* [26: V, 152]. По-друге, антропонім *Островец* може бути прізвищовим утворенням, мотивованим відповідним апелятивом **ostrověd* (< псл. **ostrovědь*). Наймовірність такої моделі вказують (на антропонімічному рівні): рос. **Острогуб, *Остроух* [4: 234], укр. **Остроговор* [13: 161], *Остроброд, Остроушко, Остроус, Остроконь* [14: 586-588]; (на апелятивному рівні): рос. *остроум* 'зухвала людина' [15: 24, 89], *острогляо* 'зіркий, проникий, пильний', *остромысл* 'дотепник' [6: II, 706]. З огляду на семантику складових частин апелятив **ostrověd*, який мотивував прізвисько міг означати 'той, хто багато знає, дуже розумний'.

Схрогузенко (Васка *Схрогузенко*, селянин, с. Миколаївка Борзенського пов. Чернігівської губ. [11: 304]). Антропонім утворився шляхом додавання патронімічного суф. *-енко*

енко до прізвиська *Схрогуз*. Буквально означає 'син *Схрогуза*'. У свою чергу, прізвисько *Схрогуз* безпосередньо мотивоване відповідним апелятивом (не засвідченим у доступних лексикографічних джерелах), який зводиться до псл. **sěrogōzъ* < **sěr(o)*- [18. III, 611] і **gōzъ* [20. 7, 91]. Щодо структурної та семантичної аналогії пор. антропоніми ст. рос. *Белогуз*, XVI ст., Арзамас [4. 35]. *Черногуз*, к. XV ст., Новгород [4. 352] та апелятиви: рос. *белогузка* 'дика коза' [6. I, 156], укр. *чорногуз* 'лелека' [5. IV, 471]. Ми вважаємо, що у семантичному значенні антропоніми *Схрогуз* наявна метонімічна специфіка. Метонімічне навантаження з відтінком іронії у цьому композиті може виявлятися як у першій складовій частині (пор. *срий* у значеннях 'який належить до непривілейованого класу, простий', 'неосвіщений, малокультурний' [16. IX, 229]), так і в другому компоненті (основа *гуз* у слов'янських мовах виразно виступає з семантикою 'зад') й в обох частинах одночасно. Це дає підстави припускати, що *Схрогуз* могло бути глузливим прізвиськом бідняка, сіроми (пор., напр., споріднене рос. *гологузій* 'бідний, жебрак' [15. 6, 314]).

Чернобай (Васко *Чернобай*, бурлака, м. Гоголів Київської губ. [11: 328]). Споріднені антропоніми засвідчено в росіян (*Чернобаев* Іван, селянин, 1564 р., Заонежжя [4: 352]) та в білорусів (*Чернобай* Васко, 1590 р., Мінський повіт [2. 271]). Пор. відповідне сучасне українське прізвище *Чернобай* [12: 237]. Походження цього антропоніма може мати подвійне значення. По-перше, він міг утворитися від особового імені-композита *Чернобай* (на зразок рос. *Черноборъ*, *Черниславъ* [10. 206], чес. *Črňnost* [25: 262], хорв. *Černogaj* [22. 110], серб. *Črnotir* [23: 114]) < псл. **čьrnobajъ*: **čьrn(o)*- [20. 4. 155] і **bajъ* 'здагність розмовляти' [20. 4. 155]. По-друге, він може бути семантичним утворенням від прізвиськів *Чернобак* (пор., напр., антропоніми: рос. **Черногубъ*, *Черногуб* [4. 352], укр. *Чорногуб*, *Чорномаз* [12. 238], хорв. *Černoglav* [24: 1, 84]) та апелятивів: рос. *краснобай*, *пустобай* [6. II, 188; III, 540], укр. *сорнобай* [5. IV, 472]) < псл. **čьrnobajъ*. Про семантику антропоніма *Чернобай* детальніше див.: [19. 162-163; 27. 116].

Чернобыльченко (Іван *Чернобыльченко*, селянин, с. Красне Батуринського пов. Чернігівської губ. [11. 44]). Антропонім утворився шляхом додавання патронімічного суф. *-енъ* до антропоніми *Чернобыль* (пор. суч. укр. прізвище *Чорнобыль* [12. 237]) яке сягає псл. **čьrnobylъ* [20. 4, 153]. Буквальне значення антропоніма 'син *Чернобыля*'. Питання щодо належності антропоніми *Чернобыль* до особових імен-композитів або до прізвисько-композитів апелятивного походження залишається відкритим, оскільки в слов'янському іменнику засвідчено велику кількість антропонімічних композитів з препозиційною частиною *Черн(o)*- різного походження (див. попередню назву). Однак факт наявності в українській мові апелятива *чорнобыль/чорнобыль* 'рослина *Artemisia vulgaris*' [5. IV, 470] дозволяє надати перевагу відапелятивній версії походження цього композита. Очевидно, первісно антропонімічний композит *Чернобыль* мав певний сакральний зміст, зрозуміти який сьогодні важко. Можливо, він належав до так званих імен оберегів з негативною семантикою, наданих з профілактичним мотивом номінації.

Шилохвостенко (Іванко Іванов сын *Шилохвостенко*, селянин, с. Рудня Гоголівського пов. Київської губ. [11. 33]). Антропонім утворився шляхом додавання патронімічного суф. *-енко* до прізвиська *Шилохвост*. Пор. також російський антропонім **Шилохвост* ('*Шилохвостов* Іван Кузьмич, селянин, XVI ст.) [4: 368]. Буквально означає 'син *Шилохвоста*'. Прізвисько *Шилохвост*, очевидно, пов'язане з відповідним апелятивом, в українській мові не збереженим. Щодо мотивації антропоніми пор. споріднене рос. *шилохвостка* 'вертуха, непосида, жінка, яка багато бігає по чужих хатах' [6: IV, 636].

Література

1. Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV – начала XVI в. – М., 1952–1964. – Т. I–III.
2. Бірыла М.В. Беларуска антрапанімія. – Мінск, 1966.

3. Бірыла М В Беларуска антрапанімія 2: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі – Мінск, 1969.
4. Веселовский С Б. Ономастикон. Древнерусские имена, отчества, фамилии. - М., 1974.
5. Грінчейко Б Д. Словарь української мови. – К., 1907–1909. – Т. I–IV.
6. Даль В И. Голковый словарь живого великорусского языка. – М., 1955. – Т. I–IV.
7. Етимологічний словник української мови / За ред. О.С. Мельничука – К., 1982–1989 – Т. 1–3.
8. Заимов Й. Български именник – София, 1988
9. Козлова Р.М. Структура праславянского слова (праславянское слово в генетическом гнезде). – Гомель, 1997
10. Морошкин М. Славянский именослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке. – Спб., 1868.
11. Переписні книги 1666 р. – К., 1933
12. Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. – К., 1969.
13. Реєстр Війська Запорозького 1649 року - К., 1995.
14. Справочник киевских телефонов. – К., 1976.
15. Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. – Л., 1966–2000. – Вып. 1–34.
16. Словник української мови - К., 1970–1980. – Т. I–XI.
17. Тупиков Н М. Словарь древнерусских личных собственных имен // Записки Отделения русской и славянской археологии Императорского русского археологического общества. Спб., 1903 – Т. 6 – С. 86–914
18. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М., 1954–1973 – Т. I–IV
19. [Худаш М.Л.]. Складні українські особові назви середини XVII ст. (на матеріалі реєстру запорізького війська Богдана Хмельницького, складеного після Зборівського договору 1649 р.) // Питання історії української мови – К. 1970. – С. 158–176.
20. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева – М., 1974–2001. – Вып. 1–28.
21. Gebauer J. Slovník staročeský – Praha, 1970 – D. I–II
22. Leksik prezimena socialistička republika Hrvatske. - Zagreb, 1976.
23. Miklosich F. Die Bildung der slavischen Personennamen // Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische classe – Wien, 1860 – Bd 10 – S. 215–330
24. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika – V Zagrebu. 1880–1976. – D. I–XXXIII.
25. Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. – Praha, 1964
26. Słownik staropolskich nazw osobowych. – Wrocław etc., 1965–1985. – Т. I–VII
27. Wójtowicz M. Древнерусская антропонимия XIV–XV вв. Северо-Восточная Русь – Poznań, 1986.

Наталія Журавльова (Запоріжжя)

ПРО ВЕЛИЧАННЯ НА ІМ'Я ТА ПО БАТЬКОВІ У ЛИСТАХ ПИСЬМЕННИКІВ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

The significant way of expressing politeness towards addressee in the epistolary style of the 19th - the beginning of the 20th century is etiquette patterns of calling by name and patronymic. They function actively in the letters of the writers of Eastern Ukraine and they aren't almost used by Western Ukrainian experts of fiction style. The majority of the authors use both names in such patterns in vocative or nominative case. The existence of variants testifies to the absence of the united literary norm at that period of time.